

**ยุทธวิธีในการส่งเสริมการเกษตรบนที่สูง : การศึกษาวิธีการ
ส่งเสริมการเกษตร เพื่อลดการปลูกฝิ่นของชาวเขา
ในอำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย**

**Agricultural Extension Strategy on Highland : A Study
of Extension Methodology to Eliminate Opium Poppy
Cultivation of Hilltribes in Wiang Pa Pao District,
Chiang Rai Province (1982 - 1986)**

**ไพบุญ สุทธสุภา
Paiboon Suthasupa**

ABSTRACT

The objectives of this research were to study extension methodology applicable to the hilltribes of Northern Thailand in order to facilitate and hasten the elimination of opium poppy cultivation, to conserve natural resources and to improve the standard of living of tribal families.

Utilizing 3 villages of Lahu tribesmen in Wiang Pa Pao district of Chiang Rai (Ban Huai Pong, Ban Huai Nam Rin and Ban Doi Mod), developed extension methodology to transfer improved technology to tribal farmers. Two extension approaches investigated were “top down” (welfare service patron to client methodology) and “bottom up” planning approach (farmer centred problem solving based on farmer determined needs and farmer decisions). These two approaches were utilized in two different villages while a third village served as a control.

Attempt had been made to evaluate the achievement of this project in the contexts of area planted to opium poppy cultivation, farmers’ behavioral change (e.g. knowledge, attitude and practices), gross income,

quality of life and farmers' participation. As regard peoples' participation, it was found that "bottom up" planning approach village (Ban Huai Nam Rin) had higher participation level than "top down" administration approach village (Ban Huai Pong) partly due to villagers at Ban Huai Nam Rin (esp. village council) had been involved in every stage of participation process (e.g. problems finding, planning, implementation and evaluation). It was, therefore, suggested that peoples' participation (or people – centred) should be consider for any development project if it is to be successful or effective or not.

Key words : extension strategy, hilltribes, opium poppy cultivation, top down and bottom up planning approaches, peoples' participation

บทคัดย่อ

วัตถุประสงค์ของการวิจัยเรื่องนี้ เพื่อศึกษาวิธีการส่งเสริมการเกษตรที่สามารถนำไปปรับใช้กับชาวเขาในภาคเหนือของประเทศไทย ในอันที่จะเร่งขจัดปัญหาการปลูกฝิ่นเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและเพื่อปรับปรุงมาตรฐานการครองชีพของครอบครัวชาวเขา

โดยการใช้หมู่บ้านชาวเขาเผ่ามูเซอใน 3 หมู่บ้านของอำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย (บ้านห้วยโป่ง บ้านห้วยน้ำริน และบ้านดอยมด) เพื่อพัฒนาวิธีการส่งเสริมเพื่อถ่ายทอดเทคโนโลยีแก่ชาวเขาแนวคิดในการส่งเสริมการเกษตร 2 วิธีคือ การวางแผนจาก "เบื้องบนสู่เบื้องล่าง" (ใช้วิธีการสงเคราะห์ระหว่างผู้ให้อุปถัมภ์กับผู้รับอุปถัมภ์) และการวางแผนจาก "เบื้องล่างสู่เบื้องบน" (ใช้วิธีการแก้ปัญหาโดยให้เกษตรกรเป็นศูนย์กลาง และมีส่วนในการตัดสินใจ) แนวคิดทั้ง 2 แบบนี้ ใช้ในหมู่บ้าน 2 แห่งแรก ส่วนหมู่บ้านที่สามใช้เป็นหมู่บ้านควบคุม

ได้มีการประเมินผลความสำเร็จของโครงการในบริบทของเนื้อที่ปลูกฝิ่น การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของเกษตรกร (ความรู้ ทักษะ และการยอมรับปฏิบัติ) รายได้รวม คุณภาพชีวิต และการมีส่วนร่วมของเกษตรกร สำหรับการมีส่วนร่วมของเกษตรกร ได้พบว่า หมู่บ้านที่มีการวางแผนจากเบื้อง

ล่างสู่เบื้องบน (บ้านห้วยน้ำริน) มีระดับการมีส่วนร่วมสูงกว่าหมู่บ้านที่มีการวางแผนจากเบื้องบนสู่เบื้องล่าง (บ้านห้วยโป่ง) ทั้งนี้ส่วนหนึ่งอาจจะเป็นเพราะว่าเกษตรกรในหมู่บ้านห้วยน้ำริน (โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน) มีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการส่งเสริม (การค้นหาค้นหาปัญหา การวางแผน การปฏิบัติการ และการประเมินผล) ดังนั้น จึงขอเสนอแนะว่า โครงการพัฒนาอะไรก็ตาม ถ้าจะให้ประสบผลสำเร็จและ/หรือมีประสิทธิภาพแล้ว ควรจะพิจารณาถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนด้วย

บทนำ

ชาวเขาในประเทศไทยเป็นผู้ที่ทำให้เกิดปัญหาหลาย ๆ ด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปลูกฝิ่น จากรายงานของสหประชาชาติในปี พ.ศ.2510 (สหประชาชาติ, 1967) ได้มีการปลูกฝิ่นประมาณ 101 ล้าน ในภาคเหนือของประเทศไทย ในปี พ.ศ.2525 ชาวเขาที่อาศัยอยู่ตามชายแดนได้ผลิตฝิ่นประมาณ 50 – 75 ล้าน จากข้อมูลนี้ จะเห็นได้ว่า ปริมาณฝิ่นได้ลดลงเพียง 25 – 50 ล้าน เท่านั้น ในระยะเวลา 15 ปี มาตรการที่ได้รับความนิยมสำเร็จในการแก้ปัญหาคือการปลูกฝิ่นประการหนึ่งก็คือการปลูกพืชทดแทนฝิ่น (Crop Replacement Program)

ในบรรดาผู้ปลูกฝิ่น ชาวเขาเผ่ามูเซอ (หรือลาหู่

นะ หรือลาหู่ เซเล่) เป็นผู้ปลูกฝิ่นมากที่สุด (1.753 กก./ไร่) อันดับที่ 2 คือชาวเขาเผ่าเย้า (1.615 กก./ไร่) อันดับที่สามคือ ชาวเขาเผ่าม้ง (1.302 กก./ไร่) (United Nations, 1969) จากข้อมูลเหล่านี้จะเห็นได้ว่า ปัญหาการปลูกฝิ่นของชาวเขาเผ่ามูเซอจึงเป็นเรื่องที่สมควรวิจัยอย่างยิ่ง

โดยทั่วไปแล้ว โครงการพัฒนาชนบทในประเทศไทยส่วนมากจะเน้นไปที่การเพิ่มการผลิตและรายได้ แต่ไม่ค่อยได้พูดถึง “การพึ่งพาตนเอง” ของเกษตรกรมากนัก กระบวนการและการ วางแผนการพัฒนาชนบทที่ดำเนินการโดยหน่วยงานของรัฐบาลมักจะเป็นแบบ “เบื้องบนสู่เบื้องล่าง” มากกว่า “เบื้องล่างสู่เบื้องบน” หมายความว่า เจ้าหน้าที่ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาชนบทหรือส่งเสริมเกษตรกรมีแนวโน้มที่จะเข้าไปช่วยเหลือหรือสั่งการเกษตรกรโดยตรงหรือไปทำให้ประชาชน (do for people) แทนที่จะไปช่วยให้ประชาชนรู้จักการช่วยเหลือตนเอง (self-help) ซึ่งโดยวิธีหลังจะเป็นการทำให้เกิดการพัฒนาที่คงทนและยั่งยืนมากกว่า อีกนัยหนึ่ง รูปแบบของการพัฒนาชนบทจะมองการพัฒนาในรูปของการเปลี่ยนแปลงในองค์กรและกิจกรรมของชาวชนบทที่ริเริ่มจากคนภายนอก ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้ไม่ได้เกิดขึ้นมาจากภายในชุมชนชนบทเอง ดังนั้นการพัฒนาจึงมีแนวโน้มที่จะทำให้เกิดปัญหาสังคม และนำไปสู่การพึ่งพิงที่ไม่มีสิ้นสุดของประชาชน (Long, 1977)

การช่วยเหลือตนเอง หมายความว่า การที่เกษตรกรพัฒนาตนเองจากความสามารถของตนเอง บางครั้งการช่วยเหลือจากภายนอกเพียงเล็กน้อยอาจจะกระตุ้นการพัฒนาให้เร็วขึ้น การช่วยเหลือตนเองมีความหมายตรงข้ามกับ “การหยิบยื่น” (handing out) ซึ่งจะทำให้เกิดการพึ่งพาอย่างต่อเนื่อง การช่วยเหลือตนเองเป็นการปลูกฝังจิตวิญญาณของการนับถือตนเองและการพึ่งพาตนเอง และเป็นการสร้างนิสัยใน

การทำงาน ในขณะที่ “การหยิบยื่น” เป็นการทำลายจิตวิญญาณ และนำไปสู่การพึ่งพาอย่างไม่มีที่สิ้นสุด (Chang, 1963)

การส่งเสริมการเกษตรแบบ “เบื้องล่างสู่เบื้องบน” (bottom up approach) ก็คือ การ เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมนั่นเอง โครงการใดหากมีการให้ประชาชนมีส่วนร่วมแล้วจะประสบผลสำเร็จได้ดีกว่า เพราะการมีส่วนร่วมเป็นหัวใจของการพัฒนา เมื่อเกษตรกรได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมจะทำให้เกิดการเรียนรู้ ตระหนักในปัญหา สามารถวิเคราะห์ตัดสินใจแก้ปัญหา ต่อมาเขาจะเพิ่มขีดความสามารถพัฒนาตนเองและรับผิดชอบในการพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง ดังนั้นการพัฒนาจะดำเนินต่อไปอย่างต่อเนื่องไม่หยุดยั้งด้วยตัวของเขาเองหรือองค์กรของเขาเอง ทั้งนี้เป็นเพราะเขามีความรู้สึกเป็นเจ้าของ (sense of belonging) เขาจึงรักและหวงแหนรักษาให้คงรูปหรือปรับปรุงให้ดีขึ้นและเผยแพร่ไปยังเกษตรกรคนอื่น ๆ ต่อไป (Hoare, 1986)

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่อยากจะทราบว่า วิธีการส่งเสริมการเกษตร 2 วิธี กล่าวคือ วิธีการส่งเสริมการเกษตรโดยการวางแผนจากเบื้องบนสู่เบื้องล่างในหมู่บ้านห้วยโป่งกับวิธีการส่งเสริมการเกษตรโดยการวางแผนจากเบื้องล่างสู่เบื้องบน โดยให้เกษตรกรมีส่วนร่วมในหมู่บ้านห้วยน้ำริน วิธีไหนจะมีประสิทธิภาพมากกว่ากัน ซึ่งการวิจัยในลักษณะนี้ยังไม่เคยมีผู้ใดศึกษามาก่อน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

วัตถุประสงค์ของการวิจัยมีดังต่อไปนี้:-

1. เพื่อศึกษาวิธีการถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตร แก่ชาวเขาในภาคเหนือ
2. เพื่อเร่งขจัดการปลูกฝิ่นของชาวเขา
3. เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

4. เพื่อปรับปรุงมาตรฐานการครองชีพของชาวเขาให้ดีขึ้นกว่าเดิม

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยนี้มีขอบเขตของการดำเนินการในหมู่บ้านห้วยโป่ง หมู่บ้านห้วยน้ำริน หมู่บ้านดอยมด อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย หมู่บ้านห้วยโป่งอยู่ห่างจากถนนสายเชียงใหม่ – เชียงราย ประมาณ 3 กม. ในขณะที่หมู่บ้านห้วยน้ำรินและหมู่บ้านดอยมดอยู่ห่างจากถนนสายเชียงใหม่ – เชียงราย ประมาณ 7 กม. และ 8 กม. ตามลำดับ

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

ผลของการวิจัยสามารถสร้างรูปแบบกระบวนการและวิธีการส่งเสริมการเกษตรแก่ชาวเขาบนที่สูง สามารถพัฒนาและนำไปใช้ในที่อื่นอย่างมีประสิทธิภาพและประสบผลสำเร็จ

สมมุติฐานในการวิจัย

เกษตรกรในหมู่บ้านห้วยน้ำรินมีระดับการมีส่วนร่วมในการส่งเสริมการเกษตรสูงกว่าเกษตรกรในหมู่บ้านห้วยโป่ง

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นโครงการวิจัยกึ่งเชิงทดลอง (Quasi-experimental research) และวิจัยเชิงปฏิบัติการ (action research) โดยการเปรียบเทียบวิธีการดำเนินการส่งเสริมการเกษตร 2 วิธีการใน 2 หมู่บ้าน กล่าวคือ 1) การส่งเสริมการเกษตรแบบ “เบื้องบนสู่เบื้องล่าง” (ตามแนวคิดที่เคยปฏิบัติของกรมส่งเสริมการเกษตร) ณ หมู่บ้านห้วยโป่ง และ 2) การส่งเสริมการเกษตรแบบ “เบื้องล่างสู่เบื้องบน” (โดยเน้นการให้ประชาชนมีส่วนร่วม) ณ หมู่บ้านห้วยน้ำริน โดยใช้หมู่บ้านดอย

มด เป็นหมู่บ้านควบคุม ใช้เวลาในการวิจัยเป็นระยะเวลา 4 ปี (พ.ศ.2525 – 2529)

ประชากรที่ใช้ในการศึกษาเป็นชาวเขาเผ่ามูเซอ ดำใน 3 หมู่บ้าน กล่าวคือ หมู่บ้านห้วยโป่ง มีประชากร 30 ครัวเรือน หมู่บ้านห้วยน้ำริน มีประชากร 32 ครัวเรือน และหมู่บ้านดอยมด มีประชากรเพียง 13 ครัวเรือน

วิธีการส่งเสริมการเกษตรและกิจกรรมการส่งเสริมการเกษตรในทั้ง 2 หมู่บ้าน มีความเหมือนและแตกต่างกันดังนี้

ผล

จากการวิจัยและส่งเสริมการเกษตรเป็นระยะเวลา 4 ปี ได้มีการประเมินผลตามวัตถุประสงค์ของโครงการเป็นข้อ ๆ ดังต่อไปนี้

1. พื้นที่ปลูกฝิ่นได้ลดลงจาก 1.8 ไร่ต่อครัวเรือนในปี พ.ศ.2525 เหลือเพียง 0.2 ไร่ต่อครัวเรือนในปี พ.ศ.2529 (โดยเฉลี่ย) ในหมู่บ้านห้วยโป่ง ในขณะที่พื้นที่ปลูกฝิ่นได้ลดลงจาก 2.5 ไร่ต่อครัวเรือนในปี 2525 เหลือเพียง 1 ไร่ต่อครัวเรือน ในปี 2529 (โดยเฉลี่ย) ในหมู่บ้านห้วยน้ำริน เนื่องจากการปลูกพืชทดแทนฝิ่นมากขึ้น เช่น ถั่วแดง ผัก และไม้ผลเมืองหนาว ฯลฯ

2. การเปลี่ยนแปลงในระดับความเป็นอยู่ของเกษตรกร โดยดูจากสภาพของถนนเข้าสู่หมู่บ้าน สภาพของบ้านเรือนและยุ้งฉาง, การใช้ไฟฟ้า, การใช้วิทยุ, รถยนต์, รถจักรยานยนต์ ฯลฯ ปรากฏว่าเกษตรกรทั้ง 2 หมู่บ้านมีคุณภาพชีวิตที่ดีกว่าเดิม โดยเฉพาะหมู่บ้านห้วยน้ำรินมีบ้านใหม่เพิ่มขึ้น 9 หลัง มีร้านขายของชำ 2 ร้าน มีรถยนต์ 2 คัน มีโทรทัศน์ 20 เครื่อง มีวิทยุ 30 เครื่อง และมีส้วม 30 หลัง และมีไฟฟ้าใช้ในทั้ง 2 หมู่บ้านเป็นต้น ทั้งนี้ ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากโครงการส่งเสริมการเกษตรของโครงการ

กิจกรรม	หมู่บ้านห้วยโป่ง (N = 30)	หมู่บ้านห้วยน้ำริน (N = 32)
1. สร้างสถานีวิจัย	มี	มี
2. สำรวจข้อมูลพื้นฐาน	มี	มี
3. ทำแปลงทดสอบพืชต่าง ๆ เช่น ข้าวไร่, ข้าวโพด, ถั่วแดง ฯลฯ	ทำในสถานีวิจัย	ทำในแปลงของเกษตรกร
4. ส่งเสริมการปลูกไม้ดอก	ทำ	ทำ
5. ส่งเสริมการปลูกไม้ผลเมืองร้อนและ เมืองหนาว	ทำ	ทำ
6. ส่งเสริมการปลูกผักเมืองหนาว	ทำ	ทำ
7. ส่งเสริมการเลี้ยงสุกร, กระจ่าง, เป็ดเทศ	ทำ	ทำ
8. ฉีดวัคซีนป้องกันโรคสัตว์	ทำ	ทำ
9. ทำแปลงปลูกพืชขึ้นบันได	ทำ	ทำ
10. กระจายเสียงตามสาย	ทำ	ทำ
11. ธนาคารข้าว	ทำ	ทำ
12. บำบัดฟื้นฟูผู้เสพฝัน	ทำ	ทำ
13. ยุวเกษตรกร	ทำ	ทำ
14. อบรมกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน	ทำ	ทำ
15. อบรมเจ้าหน้าที่ส่งเสริม	ทำ	ทำ
16. อบรมเกษตรกร	ทำ	ทำ
17. ทักษะศึกษา	ทำ	ทำ
18. วิธีการส่งเสริมเน้นหนัก	เน้นการส่งเสริมทั่วไป	เน้นกระบวนการกลุ่ม
19. กองทุนหมุนเวียน	ไม่มี	มี
20. การประชุม & อภิปรายกลุ่ม	ไม่มี	มี
21. สำนะโนปัญหา	ไม่มี	มี
22. ใช้สังคมมิติเพื่อเลือกกรรมการพัฒนา หมู่บ้าน	ไม่ได้ทำ	ทำ
23. ประเมินผล	ทำ	ทำ

ในระยะเวลา 4 ปี

3. การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของเกษตรกร โดยแบ่งเป็น:

3.1) การเปลี่ยนแปลงในความรู้การเกษตร เกษตรกรในหมู่บ้านห้วยโป่ง และห้วยน้ำริน มีความรู้เพิ่มขึ้นจากเดิมร้อยละ 25 และร้อยละ 20 ตามลำดับ (ดูจากเกณฑ์วัดความรู้ของเกษตรกร)

3.2) การเปลี่ยนแปลงในทัศนคติ ทักษะคิด ของเกษตรกรได้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีในระยะเวลา 4 ปี เช่น เห็นด้วยกับการใช้ยาฆ่าแมลง หากจำเป็น และไม่ขัดต่อขนบธรรมเนียมและประเพณีของเกษตรกร ไม่เห็นด้วยกับวิธีการทำการเกษตรสมัยใหม่ที่จะนำความหายนะมาสู่หมู่บ้าน และเห็นด้วยกับการที่การปลูกข้าวโดยวิธีใหม่เพราะสามารถเพิ่มผลผลิตข้าวได้

มากขึ้น เป็นต้น

3.3) การเปลี่ยนแปลงในการปฏิบัติ (ยอมรับเทคโนโลยี) เกษตรกรยอมรับการปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ร้อยละ 17 ในหมู่บ้านห้วยโป่ง และร้อยละ 21 ในหมู่บ้านห้วยน้ำริน เกษตรกรปลูกผักเมืองหนาวร้อยละ 48 ในหมู่บ้านห้วยโป่ง และร้อยละ 70 ในหมู่บ้านห้วยน้ำริน เกษตรกรใช้ปุ๋ยเคมีและปุ๋ยหมักร้อยละ 48 ในหมู่บ้านห้วยโป่ง และร้อยละ 70 ในหมู่บ้านห้วยน้ำริน และเกษตรกรทั้ง 2 หมู่บ้านยอมรับการปลูกไม้ผลเมืองหนาวเพิ่มขึ้นร้อยละ 58

4. การเปลี่ยนแปลงของรายได้รายได้รวมของเกษตรกรในหมู่บ้านห้วยโป่งได้เพิ่มขึ้นจาก 5,519 บาท ในปี 2525 เป็น 13,312 บาท (เพิ่มขึ้น 141%) ในปี 2529 ส่วนหมู่บ้านห้วยน้ำริน ได้เพิ่มขึ้นจาก 9,421 บาท ในปี 2525 เป็น 12,900 บาท (เพิ่มขึ้น 36%) ในปี 2529 รายได้จากการปลูกพืชในหมู่บ้านห้วยน้ำรินได้ลดลงจาก 5,315 บาท ในปี 2525 เหลือเพียง 1,333 บาทเท่านั้นในปี 2529 (ลดลง 70%) การที่เกษตรกรในหมู่บ้านห้วยโป่งมีรายได้รวมสูงกว่าอาจจะเป็นเพราะหมู่บ้านห้วยโป่งมีดินอุดมสมบูรณ์และน้ำชลประทานดีกว่าหมู่บ้านห้วยน้ำริน เกษตรกรจึงพยายามปลูกผักและไม้ดอกมากกว่า อีกประการหนึ่งหมู่บ้านห้วยโป่งปลูกพืชไม่ค่อยได้ผล เพราะมีระดับความสูงไม่เหมาะสม

5. การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของเกษตรกร เกษตรกรในหมู่บ้านห้วยน้ำรินมีส่วนร่วมมากกว่าเกษตรกรในหมู่บ้านห้วยโป่ง เนื่องจากโครงการได้ใช้วิธีการส่งเสริมการเกษตรโดยเน้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมในหมู่บ้านห้วยน้ำริน โดยผ่านกระบวนการ Collaborative Action Research (CAR) เกษตรกรมีการพัฒนาศักยภาพในกระบวนการเรียนรู้และการทำงานร่วมกัน กล่าวคือ ร่วมค้นหาปัญหาร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติการ และร่วมประเมินผล โดยใช้คณะกรรมการหมู่บ้านเป็นผู้ตัดสินใจใน

กระบวนการส่งเสริมการเกษตร นักวิจัยเป็นเพียงผู้สนับสนุน หรือเป็นวิทยากรบูรณาการ (Facilitator) เพื่อคอยสร้างบรรยากาศให้เกษตรกรเพิ่มความสามารถของตนเองในการเป็นผู้ตัดสินใจ สามารถแก้ปัญหาและข้อจำกัดเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สอดคล้องกับความต้องการของเกษตรกรเอง และจากการทดสอบสมมติฐาน โดยใช้ค่าสถิติ t-test ปรากฏว่าระดับการมีส่วนร่วมในกิจกรรม ต่าง ๆ ของเกษตรกรในหมู่บ้านห้วยโป่งและห้วยน้ำรินมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญในทางสถิติที่ระดับความเชื่อมั่น 0.001 โดยที่หมู่บ้านห้วยโป่งมีคะแนนเฉลี่ยการมีส่วนร่วมเท่ากับ 0.8921 ในขณะที่หมู่บ้านห้วยน้ำรินมีคะแนนเฉลี่ยการมีส่วนร่วมเท่ากับ 2.1012 ตามลำดับ (ไพบุลย์, 2542)

การที่เกษตรกรในหมู่บ้านห้วยน้ำรินมีระดับการมีส่วนร่วมสูงกว่าเกษตรกรในหมู่บ้านห้วยโป่งอาจจะเป็นเพราะว่าเกษตรกรในหมู่บ้านห้วยน้ำรินได้มีบทบาทในการหาปัญหาและการวางแผนโดยผ่านวิธีการ “สำมะโนปัญหา” ผ่านการปฏิบัติการโดยการอภิปรายกลุ่มของกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน โดยวิธีนี้เกษตรกรได้พัฒนาจิตสำนึก แรงจูงใจ และประสิทธิภาพในการทำงานร่วมกัน เกษตรกรสามารถเรียนรู้ที่จะสังเกตและสะท้อนความคิดเห็นอย่างมีวิจารณญาณ (critical reflection) ต่อวิธีการ กระบวนการ และผลที่เกิดขึ้น การสะท้อนความคิดเห็นทำให้เกษตรกรพัฒนาวิสัยทัศน์ (vision) ในการวิพากษ์ (โดยสังเกตจากความสามารถในการอธิบายเชิงเหตุผล (articulate) และการตัดสินใจในการแก้ปัญหา) วิสัยทัศน์นี้จะกลายเป็นเครื่องมือในการวางแผนและการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มต่อไป ซึ่งความพอใจที่เกิดขึ้นจะทำให้ความร่วมมือเป็นไปอย่างต่อเนื่อง และคงทนนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป (อวรณ์, 2538)

อนึ่งผลกระทบจากการส่งเสริมการเกษตรแบบมีส่วนร่วม ทำให้เกษตรกร 2 คนในหมู่บ้านห้วยน้ำ

รินมีตำแหน่งในการบริหารการปกครองส่วนท้องถิ่น กล่าวคือเกษตรกรคนหนึ่งสามารถเป็นกรรมการบริหารส่วนท้องถิ่น (อบต.) อีกคนหนึ่งเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน (ที่เป็นทางการ) และเป็นเกษตรกรผู้นำ ในขณะที่เกษตรกรในหมู่บ้านห้วยโป่งไม่มีบทบาทอะไรเลย นี่เป็นผลพวงของการส่งเสริมแบบมีส่วนร่วมนั่นเอง

สรุปและข้อเสนอแนะ

ข้อสรุปในการดำเนินงานของโครงการนี้ก็คือ การหากลไกในการสื่อสารและการส่งเสริมการเกษตร โดยการค้นหาตัวผู้นำท้องถิ่น พยายามให้เกษตรกรมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการส่งเสริม ใช้เทคโนโลยีพื้นบ้านให้เป็นประโยชน์ พยายามทำให้เจ้าหน้าที่ส่งเสริมได้ใกล้ชิดกับประชากรเป้าหมายให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ (โดยดูจาก ท่าเลที่ตั้งของสถานีวิจัย และการพูดภาษาชาวเขาได้) เพราะจะได้ปรึกษาหารือกับชาวบ้านให้ได้มากที่สุด

อย่างไรก็ตาม การวิจัยครั้งนี้ก็ยังมีข้อจำกัดอยู่หลายประการด้วยกันกล่าวคือ จากการดำเนินการวิจัยและส่งเสริมเป็นระยะเวลา 4 ปี มีเกษตรกรที่ยอมรับพืชที่ส่งเสริมเพียงร้อยละ 50 ในหมู่บ้านห้วยโป่ง และร้อยละ 70 ในหมู่บ้านห้วยน้ำรินเท่านั้น เกษตรกรหลายรายไม่ยอมรับพืชเศรษฐกิจเพื่อนำเงินที่ได้ไปซื้อข้าวมาบริโภค เพราะเกษตรกรไม่กล้าที่จะเสี่ยงและยังไม่มี ความเชื่อมั่นที่จะยอมรับนวัตกรรมนั่นเอง (เกษตรกรผู้ติดฝิ่นส่วนหนึ่ง (ร้อยละ 10) ก็เป็นอุปสรรคในการยอมรับเช่นกัน)

ข้อจำกัดสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ โครงการไม่ได้แก้ปัญหาพื้นฐานของชาวบ้าน คือ “ผลผลิตข้าวตกต่ำ” เลย สาเหตุใหญ่เกิดจากการชะล้างของดินและดินไม่สมบูรณ์พอ เกือบทุกหลังคาเรือนของชาวเขาจะปลูกข้าวและข้าวโพด ซึ่งเป็นเครื่องชี้วัดว่า

ข้าวเป็นส่วนสำคัญในวิถีชีวิตและการเกษตรของชาวเขา เนื่องจากชาวเขาทำการเกษตรบนที่สูงและในที่ลาดเอียง ปัญหาการพังทลายของดินจึงมีมาก ดังนั้นจึงควรส่งเสริมให้ชาวเขาปลูกพืชตระกูลถั่ว (เช่น ถั่วแดง, ถั่วมะแฮะ, ถั่วแปย, ถั่วลาย ฯลฯ) หลังจากปลูกข้าวไร่และข้าวโพดเสร็จแล้ว โดยทั่วไปเกษตรกรมีทักษะในการปลูกถั่วอยู่แล้ว เทคนิคที่ใช้ก็ไม่ยากจนเกินไป และเกษตรกรทุกคนสามารถทำได้ ปกติการปลูกถั่วต่าง ๆ จะทำให้ผลผลิตของข้าวและข้าวโพดเพิ่มขึ้น แม้เกษตรกรจะไม่ได้รับรายได้เป็นเงินสดก็ตาม

เทคนิคอีกประการหนึ่งก็คือ “การปลูกพืชสลับ” (alley cropping) ด้วยกระถิน หรือ ถั่วมะแฮะ ตามแนวระดับ โดยวิธีนี้จะทำให้เกิดปุ๋ยไนโตรเจนสูง (กระถินมีปุ๋ยไนโตรเจนเทียบเท่ากับแอมโมเนียมซัลเฟต 30 กก.ต่อไร่) และสามารถต่อต้านแรงชะล้างของดินได้ นอกจากนี้การปลูกต้นไม้และพืชตระกูลถั่วที่สามารถตรึงไนโตรเจนจากอากาศลงไปในไร่หมุนเวียน (rotational field) สามารถระงับการเติบโตของหญ้าคาและสามารถทำให้ดินที่เสื่อมโทรมฟื้นตัวได้ในระยะสั้น อย่างไรก็ตามการวิจัยเกี่ยวกับการเกษตรป่าไม้และเกษตรเชิงอนุรักษ์บนที่ดอนและบนที่สูงในประเทศไทยยังมีการทำน้อยมาก และการส่งเสริมการเกษตรบนที่สูงเท่าที่ผ่านมามักจะละเลยปัญหาต่างๆ เหล่านี้ ดังนั้น การวิจัยครั้งต่อไปควรจะพิจารณาไปในแนวทางนี้

ข้อเสนอแนะจากการวิจัยครั้งนี้ สามารถให้ข้อเสนอแนะในบริบทของยุทธวิธีการส่งเสริมการเกษตร ดังต่อไปนี้:-

1. การทำแปลงทดสอบ ควรจะกระทำร่วมกันทั้งในสถานีวิจัยและในแปลงของเกษตรกร เมื่อมีการทดสอบเสร็จแล้ว ควรจัดวันสาธิตการเกษตร (field day) เพื่อให้เกษตรกรมีโอกาสเข้าชมและร่วมสังเกตการณ์ด้วย โดยมีเจ้าหน้าที่ส่งเสริมเป็นผู้บรรยายในแปลง

ทดสอบ

2. กิจกรรมในการส่งเสริมต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของความต้องการและความสนใจของเกษตรกร โดยผ่านกระบวนการ “สามะโนปัญหา”

3. ควรค้นหาผู้นำท้องถิ่น เพื่อจัดตั้งเป็นคณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน โดยใช้วิธีการ “สังคมมิติ” (sociometry)

4. เกษตรกรจะต้องมีส่วนเกี่ยวข้องในทุกระดับของกระบวนการส่งเสริม โดยเริ่มตั้งแต่การหาปัญหา การวางแผน การปฏิบัติการ และการประเมินผล โดยเน้นไปที่คณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน

5. วิธีการส่งเสริมควรใช้ความรู้ และเทคโนโลยีพื้นบ้านให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยเริ่มจากเทคนิคที่ชาวบ้านใช้อยู่แล้ว แล้วจึงค่อยนำเทคนิคสมัยใหม่เข้าไปในภายหลัง เทคนิคที่ขัดต่อความเชื่อ วัฒนธรรม สังคม และเศรษฐกิจของชาวบ้านควรหลีกเลี่ยง และการถ่ายทอดเทคโนโลยีควรใช้แบบเกษตรกรต่อเกษตรกร โดยใช้เกษตรกรที่มีหัวก้าวหน้าเป็นตัวอย่าง

6. ควรจัดตั้งคณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้านเพื่อปฏิบัติการการพึ่งพาตนเอง (self-reliance) โดยใช้กองทุนหมุนเวียนเป็นเครื่องมือ

7. สถานีวิจัยควรตั้งอยู่ใกล้ ๆ กับหมู่บ้านชาวเขา เพื่อสะดวกในการติดต่อสื่อสาร

8. เจ้าหน้าที่ส่งเสริมต้องเข้าใจภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวเขามีจิตสำนึกชนบท มีจิตใจอาสาสมัคร รักและเข้าใจชาวบ้าน อุทิศชีวิตให้กับงานพัฒนาชนบทอย่างแท้จริง

9. หลักสูตรในการฝึกอบรมสำหรับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมและเกษตรกร ควรใช้วิธีการ “ทัศนศึกษา” มากกว่า “การอบรมในห้องเรียน”

10. ควรจัดตั้งคณะกรรมการประสานงานในระดับอำเภอ เพื่อช่วยสนับสนุนโครงการ เพราะที่ทำการอำเภอมีเจ้าหน้าที่หลายหน่วยงานที่คอยจะให้

ความช่วยเหลือสนับสนุนอยู่แล้ว และควรมีการประชุมกันทุก ๆ เดือน เพื่อรายงานความก้าวหน้าของโครงการ

11. ความร่วมมือกับหน่วยงานอื่น ๆ เป็นสิ่งจำเป็น เช่น กรมพัฒนาที่ดิน, ศูนย์พัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขา, สำนักงานชลประทาน สภาสตรีแห่งชาติ โครงการวางแผนครอบครัว ที่ทำการอำเภอเวียงป่าเป้า และสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท เป็นต้น

เอกสารอ้างอิง

ไพบุลย์ สุทธสุภา. 2542. *ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในโครงการส่งเสริมการเกษตรบนที่สูงของเกษตรกรชาวเขาเผ่ามูเซอ อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย*. คณะเกษตรศาสตร์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อวาร์ณ โอภาสพัฒนกิจ. 2538. *หลักและวิธีการส่งเสริมการเกษตร*. ภาควิชาเทคนิคเกษตร คณะเทคโนโลยีการเกษตร, สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง.

Chang, C.W. 1963. *Extension Education for Agricultural and Rural Development*. FAO Regional Office, Bangkok.

Hoare, P.W.C. 1986. *Methodology of Rural Development Northern Thailand*. Australia. M.Sc. Thesis, University of Queensland, Unpublished.

Long, N. 1977. *An Introduction to the Sociology of Rural Development*. London: Tavistock Publications.

United Nations. 1967. *Report of United Nations Survey Team on the Economic and Social Needs of the Opium Producing Areas in Thailand*. Bangkok.